

OSVRTI

UZ ARHIV NAM NE TREBA
ARHIVA

Potpisujući službeni dopis tražim da mi umjesto *arhiva* napišu *arhiv* jer je u hrvatskom jeziku ta imenica muškoga roda. "Ali mi to razlikujemo", suprotstavlja se službenica. "Arhiv je ustanova, arhiva je građa."

Sjećam se da sam još u gimnazijskim danima od P. Guberine i K. Krstića naučio drukčije. U njihovim je *Razlikama između hrvatskoga i srpskoga jezika* (MH, Zagreb, 1940) na lijevoj strani bila srpska natuknica *ARHIVA* (ž.), a na desnoj hrvatska zamjena *arhiv* (m.), i to bez ikakve posebne naznake i pripomenka. Da bih svoj stav osnažio, uzmem Brodnjakov *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, ali se iznenadim pročitavši: "*arhiva* ž grč - arhiv, pismohrana; arhiva je u hrv arhivska građa." Dohvatim Anićev "Rječnik hrvatskoga jezika", a tamo obje natuknice:

"*arhiv* m (klas. evr.) /gen. jd. arhiva/ ustanova za smještaj, čuvanje i proučavanje dokumenata i spisa koji se propisima utvrđuju kao arhivski materijal ili građa (državni-, gradski-, kaptolski-)

arhiva ž 1. pisani dokumenti, spisi, izvesci itd. koje tko sakuplja i sprema 2. term. odio i služba u poduzeću ili ustanovi koja radi s dokumentima; pismohrana arh. term."

Ne vjerujući očima počnem kopati po rječnicima. Krenem od najstarijega koji mi je pri ruci, od Belostenčeva *Gazofilacija*. U njegovu latinskom dijelu nalazim: *archivium*, *grammatophylacium*, *chartophylacium*, *tabularium*, *armatorium librorum*, *receptaculum monumentorum publicorum*, a u hrvatskome *shramba*, *bolta*, *hiža*, ali *mesto občinsko*, *gde se čini va-*

raški, *orsački*, *knjige*, *listi računski i ostala čuvaju*; *pismena shramba*, *pisnica*, *pismosranišče*; *gde se občinski listi čuvaju*; *gde se paper derži*, *pisma i listi*; *bolta*, *hiži*, *komora etc. listna*; *shramba pismena*, *pismena hiža*, *pismena ladica*, *pisarnica*. *Archivium* nije pohrvaćen ni u muškom ni u ženskom rodu niti sa svim svojim sinonimnim zamjenama, kako latinskima tako ni hrvatskima, ne obuhvaća samu građu. A slično je i u Sušnik-Jambrešićevu *Lexiconu*, samo s manje primjera i sinonima: *tabularium*, *pisarnica*, *mesto vu kojem se vsakojačka pisma čuvaju*. Po Akademijinu *Rječniku*, koji nema natuknice *arhiv* nego *arkivij*, i to s potvrdom od Splićanina Mikule Bijankovića iz 17. st., u starijim hrvatskim rječnicima (Della Bella, Stulić, Voltić) uz već navedene zabilježene su i ove istoznačnice: *pismohranik*, *pismohranište*, *pismopomnik*, *pismopomnjik*, *pismosahrana*, *pismosahranište*, *pismo-shrana*.

Starija hrvatska kultura očito je davala prednost domaćoj riječi pa je razumljivo da i tvorac hrvatskoga znanstvenog nazivlja B. Šulek u *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenog nazivlja* natuknicu *arhiv* upućuje na *pismaru* (Arhiv), kojoj se pridružuje *pismar* (Archivar) i *pismarstvo* (Archivwesen). Tako i jedan od najboljih hrvatskih leksikografa na prijelomu ovoga i prošlog stoljeća Dragutin Parčić nema *arhiv*, nego *pismaru* i *pismohranu*. A i neki drugi dvojezični rječnici iz austro-ugarskih vremena nisu unosili *arhiv*, nego *pismaru* i *pismohranu* kao zamjenu za tuđe riječi (npr. E. Margalits, *Rječnik hrvatskog i magjarskog jezika*, Budapest, 1988.).

Postupice uz *pismohranu* hrvatski rječnici ravnopravno unose i *arhiv*, koji napokon i istiskuje pismohranu:

engleski: archives - *arhiv* (Drvodelić, Filipović)

francuski: archives - *arhiv* (Adamović), *arhiv, pismohrana* (Putanec), *arhiv* (Maixner)

njemački: Archiv - *arhiv* (Šamšalović)

španjolski: archivo - *arhiv* (Vinja-Musanić)

švedski: arkiv - *arhiv* (Wiming)

talijanski: archivio - *arhiv, pismohrana, spisohrana* (Andrović), *arhiv, pismohrana* (Deanović-Jernej)

Urječnicima s hrvatskim natuknicama na prvom mjestu *pismohrana* je otpornija: engleski: *arhiv, pismohrana* (Drvodelić)

francuski: *arhiv, pismohrana* (Gavazzi)

slovenski: *arhiv, pismara, pismohrana* (Jurančić).

Prodor *arhiva* vjerojatno treba zahvaliti njemačkom utjecaju (možda i časopisu *Archiv für slavische Philologie*), ali se uskoro javila i konkurentica *arhiva*, za koju A. Belić kaže: "Kod nas (se) odomaćilo *arhiva*, verovatno prema ruskom *arhiva*" (*Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, Zagreb - Novi Sad, 1967). Da je put vodio od Rusije preko Srbije u Hrvatsku, pokazuje vrijeme pobjedonosnog naleta *arhive* u hrvatske rječnike, ali bez razlikovanja u značenju. Predvodili su u tom rječnici beogradski, inozemni i oni hrvatski koji su u dvoimenosti jezika prednost davali srpskom atributu, primjerice: *Serbsko-horvatsko-ruskij slovar* I.I. Tolstoja (Moskva), *Srbochorvatsko-česky a česko-srbochorvatsky* V. Tognara (Prag), *Maly slovník serbochorvacko-polski* J. Wierzbickoga i dr. (Warszawa), *Rečnik srpskoga ili hrvatskoga i arbanaskoga jezika* H. Barića (Zagreb). Iznimka je *Slovar rusko-serbohorvatskij* D. Durovića (Beograd), koji unekoliko pobija Belića suprotstavljajući ruskomu *arhiv* srpsko *arhiva*. Od hrvatskih rječnika donose mušku i žensku inačicu rječnici koji nastoje biti što obuhvatniji, kao npr. Benešićev *Hrvatsko-poljski rječnik* (arhiv,

arhiva, arkiv, arkiva, pismara, pismohrana, registratura) ili Klaićev *Veliki rječnik stranih riječi* (arhiv, *arhiva, pismara, pismohrana, registratura*). Poslije drugog svjetskog rata hrvatski dvojezični rječnici sve češće donose obje dublete, a neki čak izostavljaju onu tipičniju za hrvatski jezik. Dok je u Hurmovu *Njemačko-hrvatskom rječniku* 1959. samo *arhiv*, u *Hrvatsko ili srpsko-njemačkom rječniku* B. Jakić i A. Hurma iz 1987. samo je *arhiva* (i *pismohrana*). Međutim ne ističe se razlika: ustanova - odjel - grada.

Čini se da je uvođenju roda kao značenjske različnice pripomogla *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* (I. izd.), u kojoj se *arhiv* rabi za ustanovu, a *arhiva* zagradu ili manje odlagalište takve građe: Arhiv ministarstva poljoprivrede, Arhiv za pravne i društvene nauke, Državni arhiv FNRJ, Ratni arhiv Vojnoistoriskog instituta itd. U tekstu, pisanom srpskim jezikom, to se odrazilo ovako: "Uz Ratni arhiv nalazi se i biblioteka i cijela generalštabna *arhiva*. Veći dio *arhive* propao je kod povlačenja srpske vojske 1915. U okviru Glavnog generalštaba bivše jugoslavenske vojske obnovljen je arhiv i nadopunjen novim materijalom iz I. svjetskog rata. Osim toga dobiven je dio materijala Austro-ugarskog ratnog arhiva (arhiv grupe armija generala Borojevića na talijanskom ratištu), tako da je arhiv usprkos prazninama predstavljao značajan izvor za proučavanje vojne historije novijeg vremena. U II. svjetskom ratu, u aprilu 1941. arhiv je pao u ruke Nijemaca, koji su ga prebacili u Bečki ratni arhiv, odakle je 1945 vraćen, ali znatno oštećen i djelomično okrnjen. Osnivanjem Vojnoistoriskog instituta arhiv je obogaćen novim dokumentima iz II. svjetskog rata, a i danas se stalno povećava poklonima i otkupima." (ELZ, Zagreb, 1955., I., str. 221.-222.)

Navod je opširniji da se pokaže krhkost težnje za ragrađenjem ustanove od građe. Enciklopedist ipak nije dosljedno ragrađio pojmove: ustanova - odjel -

grada. Polazeći s njegovih semantičkih stajališta čitatelj se mora pitati: Je li nadopunjena dokumentima iz I. svjetskog rata ustanova ili grada? Je li ustanova ili grada bila značajan izvor za proučavanje vojne povijesti? Jesu li Borojevićeve grupe na talijanskom ratištu imale arhive-ustanove ili arhive-odjele? Što je u Beč prebačeno, ustanova ili grada? Vraća li se oštećena ili okrnjena iz Beča ustanova ili grada? Povećava li se nakon toga ustanova ili grada?

Za razumijevanje članka zaista nisu važni odgovori na ta pitanja, sve je jasno, ali kada se već inzistira na razlikovanju dotičnih pojmova, trebalo je izbjeći dvoznačnosti.

Iako je korisno bliske pojmove razgraničavati različitim riječima ili kojim gramatičkim obilježjem, ne mora to biti pravilo bez iznimke. Da bismo to učinili, moramo odgovoriti na neka pitanja.

Prvo, što sve obuhvaća riječ *arhiv*? Izvedena prema latinskom *archivium*, ali s korijenom u grčkom *archeion*, koji je najprije značio poglavarSKU zgradu a tek potom i ustanovu gdje se čuvaju zbirke važnih rukopisnih i tiskanih isprava. riječ *arhiv* postupno je obuhvatila tri temeljna značenja:

- zgradu ili mjesto gdje se čuva arhivska grada,
- ustanovu koja se bavi čuvanjem ili proučavanjem arhivske grade i
- arhivsku građu.

Potanjim raščlanjivanjem dobili bismo ovaj niz: ustanova - zgrada - odjel koje ustanove - dio zgrade (kat. niz soba) - soba - ormar - pretinac - torba - škrinja - svezanj (mapa, fascikli).

Trebamo li za svaki od tih pojmova posebnu riječ? Ako je dosad stručnjaci nisu stvorili, očito nije potrebna.

Drugo, što nam u tu svrhu nudi hrvatska jezična baština? Već sam naveo obilje riječi zapretanih po rječnicima i starim knjigama. Od hrvatskih su u dvadeseto stoljeće zakoračile *pismara*, *pismohrana* i *spisohrana*, a od tudica *arhiv* i

registratura. (Podsjećam na Kovačićev roman *U registraturi*.) Sve tri hrvatske mogle bi opstati, ali po čestoći u prednosti je *pismohrana*, kojoj opet po općoj usvojenosti oduzima prvenstvo *arhiv*. U jezičnoj baštini ne nalazimo težnje da se kojoj od navedenih sinonimnih imenica pripiše samo jedno značenje (ustanova ili odjel ili grada).

Treće, izlažemo li se nejasnoćama i mogućim nesporazumima ako se odlučimo samo za jednu riječ? Očito ne u rečenicama ove vrste: *Prolistavši svoju arhivu, pronašao sam svoj prvi članak, napisan specijalno za "Večernjak"* (Carl Gustav Ströhm, *Što sam želio reći Hrvatima*, *Večernji list*, 4. XII. 1993.). Zamjenom *arhivu* → *arhiv* zaista ne bismo doveli u pitanje značenje. Ako pak u navedenom enciklopedijskom tekstu provedemo tu zamjenu, mogla bi nam se nametnuti ona ista pitanja koja je izazvao navedeni enciklopedijski ulomak s dvjema spornim bliskoznačnicama. Tko je želio naglasiti baš građu, iskorištavao je ili latinsku izvedenicu *arhivalije* ili, još češće, koju sintagmu: *arhivska grada*, *arhivska zbirka*, *arhivski - spisi, akti, dokumenti, spomenici, materijali* pa i *stvari koje se čuvaju u arhivima*. Za to nam daje potvrde i *Večernji list*, koji se inače, sudeći po netom citiranoj Ströhmovoj rečenici, priklanja dvojnosti: *arhiv - arhiva*: "Vratiti Hrvatskoj njezinu arhivsku građu" (naslov) - "Zastupnici su upozorili da bi se Hrvatska morala više potruditi da joj se vrati njezina arhivska i knjižna grada, koja je pokradena u povijesti i leži u arhivima različitih, najčešće susjednih zemalja" (*Večernji list*, 10. XI. 1993.).

O uporabi riječi *arhiv* u hrvatskoj jezičnoj praksi na svoj način govori i *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* dviju Matica (Zagreb - Novi Sad, 1967). Tu se za arhiv u značenju zbirke, ustanove i zgrade daju potvrde Pavla Pauša (*Povijest staroga vijeka*) i Ive Kozarčanina (*Sam čovjek*), a za preneseno značenje Vjekoslava Kaleba: *Učini mu se*

da je opažanje oštroumno, da obogaćuje njegov promatrački arhiv. Naprotiv, za arhivu primjeri potječu od Ive Andrića i Aleksandra Belića. Za arhivalije navedena je rečenica Milutina Cihlara Nehajeva: (*Khuen je*) *poslije skandala radi prenosa hrvatskih arhivalija u Peštu dao sabornicu opkoliti.*

U razmatranju o podrijetlu dvojnosti arhiv - arhiva ponešto svjetlosti može unijeti i *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku* Alije Isakovića (pre-tisak: BAMBI, Wuppertal, 1993), koji donosi tri lika: arhiv, arhiva i arkiv. Arhiv je Isaković našao u *Kamenom spavaču* Maka Dizdara (1973) i u *Prilozima o nacionalnom pitanju* Envera Redžića (1963). Za arhivu navodi samo jedan primjer ne navodeći pisca nego samo I. godište časopisa *Gajret* (1907), za koji *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* (I. izd., sv. 3.) tvrdi da se "razvio u glasilo srp. orijentiranih muslimana." Arkiv je pak preuzet iz dramskog spjeva *Pod Ozijom ili krvava nagrada* Safvet-bega Bašagića, kulturnog povjesničara i pjesnika, autora djela *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini* (1931) i stihova:

Jer hrvatskog jezika šum
Može da goji,
Može da spoji
Istok i zapad, pjesmu i um.

Ne po crti hrvatskog nacionalizma nego po njegovu javno iskazanom očito-
vanju, kao i Maka Dizdara, Safvet-bega

Bašagića naši književni povjesničari uvrštavaju u hrvatsku književnost.

Ne možemo tvrditi da nam je razlika arhiv (m.) - arhiva (ž.) narinuta silom, ali jest "milom" kao i mnoštvo drugih riječi koje nam je politička struja naplavila ne obogaćujući hrvatski jezik. Mislim da se ne moramo dvoumiti u pitanju treba li nam uz arhiv i arhiva. Ne treba. Razmisliti nam je smijemo li se odreći jezične baštine i potisnuti u zaborav *pismohranu*. Dobre su i suvremenom uhu zacijelo nisu daleke *pismara* i *spisohrana*. Čini mi se ironijom sudbine što smo pored više dobrih svojih riječi prigrlili tuđicu. Možda baš zato što nam je izbor "našica" bio tako bogat.

Mogao bi tkogod našim riječima suprotstaviti činjenicu da se u arhiv ne odlazi samo pisma nego i knjige, plakati, fotografije, filmovi, magnetofonske i magnetoskopske vrpce, računalne diskete i mnoge druge stvari. To je istina, ali malo koji naziv savršeno odgovara njime označenomu pojmu, prihvaća se s određenjem i opisom koji mu pridaje struka pa, ako se složimo da je pismohrana isto što i arhiv, nitko se neće buniti što u pismohrani nalazi i kakav stari film ili pisači pribor davnoga pretka. Budući da je arhiv predeboko ukorijenjen u povijesnoj struci, a i drugdje, neka i ostane kao stilski neutralna riječ, ali dopustimo i *pismohrani* da živi bar kao stilski obilježena riječ, i to ne samo kao zastarjelica ili poetizam nego i kao riječ njegovana jezika.

Stjepko Težak

SINTAKTIČKA SVETKOVINA

(Ivo Pranjković: *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1993, str. 255)

Kad se ima u vidu da je zadnjih desetljeća proučavanje rečenica i međurečeničnih odnosa u samom središtu pažnje vodećih svjetskih jeziko-

slovnih škola i da stoga zavidnom brzinom raste broj knjiga koje za pojedini jezik opisuju veoma složene unutarrečenične i iznadrečenične odnose, onda nas pomalo iznenađuje da opis rečenica u hrvatskom jeziku kod nas nekako ostaje po strani. Rijetka su djela posvećena toj problematici — spomenimo ovdje knjigu *Od rečenice do teksta* Josipa Silića. *Sintaksu Ra-*